

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 745.53(477.43/44)

Ольга БІЛИЧ,

*викладач кафедри образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва та трудового навчання Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(Україна, Хмельницький) olgagu.la@mail.ru*

ХУДОЖНЯ ОБРОБКА ШКІРИ НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЛЯ

Стаття присвячена питанню розвитку художньої обробки шкіри на території Поділля. Розглядаються промисли (чинбарство, лимарство, шевство, кушнірство, палітурництво), типологія предметів (взуття, одяг, сідла, ремені, чохла для зброї і мисливських ножів, обкладинки для книг), основні техніки художньої обробки шкіри (тиснення, вишивання, ажурне вирізування, плетіння кольоровими ремінцями, аплікація сап'яном) та декорування шкіряних виробів подільського регіону. Водночас, зазначаються прізвища майстрів народного декоративного мистецтва кінця XIX – початку XXI століття, які займалися виготовленням виробів зі шкіри. Наводяться приклади художніх особливостей шкірообробництва Поділля.

З'ясовується, що художні особливості декорування шкіряних виробів на Поділлі є унікальним етнокультурним явищем, складовою частиною національної мистецької спадщини подільського краю. Автор відмічає високу значущість творчості народних майстрів у відродженні та розвитку декоративного мистецтва України.

Ключові слова: декоративне мистецтво, художня обробка шкіри, творчість, Поділля.

Літ. 8.

Olha BILYCH,

*the lecturer of the chair of the pictorial and applied arts and crafts of Khmelnytsky
Humanitarian Pedagogical Academy
(Ukraine, Khmelnytsky) olgagu.la@mail.ru*

THE ARTISTIC PROCESSING OF LEATHER ON THE TERRITORY OF PODILLIA

This article is devoted to the theme of developing of the artistic processing of leather on the territory of Podillia. The crafts (leather-dressing, saddlery, boots crafting, furriery, cover making), typology of items (shoes, clothes, saddles, straps, cases for weapons and for hunting knives, book covers), basic techniques of the artistic leather processing (stamping, embroidery, openwork cutting, weaving with colored straps, morocco appliqué), and decorations of leather goods of the Podillia region are being considered. At the same time, the names of the craftsmen of the folk decorations of art of the late XIX-early XXI centuries are being indicated, that ones who engaged the production of the leather goods. The examples of the artistic features of the leather processing of Podillia are given.

It is revealed that the artistic features of the decoration of leather goods on the territory of Podillia are the unique ethno-cultural phenomena, which are integral parts of the national artistic heritage of Podillia region. The author observes the high importance of the creativity of folk artists in the revival and the development of the decorative arts of Ukraine.

Key words: decorative art, artistic leather processing, creativity Podillia.

Ref. 8.

преподаватель кафедры изобразительного, декоративно-прикладного искусства и
трудового обучения Хмельницкой гуманитарно-педагогической академии
(Украина, Хмельницкий) olgagu.la@mail.ru

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ОБРАБОТКА КОЖИ НА ТЕРРИТОРИИ ПОДОЛЬЯ

Статья посвящена вопросу развития художественной обработки кожи на территории Подолья. Рассматриваются промыслы (кожевничество, лимарство, сапожничество, кушнирство, палтурничество), типология предметов, основные техники художественной обработки кожи (тиснение, вырезание, плетение цветными ремешками) и декорирования кожаных изделий. В то же время, указываются фамилии мастеров народного декоративного искусства конца XIX – начала XXI века, которые занимались изготовлением изделий из кожи. Приводятся примеры художественных особенностей кожеобработки Подолья.

Выясняется, что художественные особенности декорирования кожаных изделий на Подолье являются уникальным этнокультурным явлением, составной частью национального художественного наследия подольского края. Автор отмечает высокую значимость творчества народных мастеров в возрождении и развитии декоративного искусства Украины.

Ключевые слова: декоративное искусство, художественная обработка кожи, творчество, Подолье.

Лит. 8.

Постановка проблеми дослідження визначається тим, що художньому виробленню зі шкіри речей на Україні приділяло уваги чимало науковців та мистецтвознавців, зокрема західним територіям, а саме Буковині, Волині, Гуцульщині та ін. Проте майже поза увагою залишається територія Східного, Центрального та Західного Поділля. Шкіряне виробництво на Поділлі становить вагомий складову скарбниці українського мистецтва, акумулює багатий естетичний досвід подільських майстрів – спадкоємців вікових традицій. Подільські майстри своєю практичною діяльністю, поєднуючи працьовитість з глибокими технічними знаннями та народну мудрість, переконливо довели велике значення шкірообробництва в соціально-економічному розвитку країни. Без загальноукраїнських і регіональних особливостей історичного розвитку художнього виготовлення виробів зі шкіри, неможливо зрозуміти в різноманітності та складності історію прикладного мистецтва України.

Аналіз досліджень. Історіографія з визначеної теми розпочинається ще з сарматських часів. Знайдені археологами зразки знарядь на території України свідчать, що їх застосовували для обробки шкір у добу скіфо-сарматського мистецтва. Відомості про художні вироби зі шкіри висвітлені в працях Л. Артюшок, В. Г. Балусок, З. Є. Болтарович, В. Гульдмана, Б. В. Книш, С. М. Єсюніна та ін. Шкіряні промисли Західних областей України другої половини XIX – початку XX століття досліджував Г. Й. Горинь, декоративно-прикладне мистецтво Хмельниччини розглядала Н. О. Урсу. Деякі аспекти історичної еволюції українського кустарного чинбарства та чоботарства представили у наукових дослідженнях В. Білецька, М. З. Ковалевський та ін.

Аналізуючи матеріал представлений в науковій, мистецтвознавчій літературі з'ясуємо, що художня обробка шкіри на території Поділля недостатньо висвітлена та потребує більш детальнішого вивчення.

Мета статті – проаналізувати промисли та типологію предметів шкіряного асортименту, приділити особливу увагу вивченню основних технік художньої обробки шкіри та декоруванню шкіряних виробів саме подільського регіону.

Виклад основного матеріалу. Вичинка та оздоблення шкіри – найдавніше ремесло людини. Однак прослідкувати розвиток технік та технологій обробки шкіри у світі, та в Україні зокрема, проблематично. Якщо про давню кераміку, різьбу по кістці, обробку металу ми маємо уяву з археологічних знахідок, то шкіра є таким матеріалом, який не зберігається тисячоліттями. Основним чинником руйнування шкіряних виробів є вологість. Тому закономірно, що найдавніші вироби зі шкіри збереглися там, де сухий клімат, а також в умовах вічної мерзлоти. Однак серед археологічних знахідок можемо знайти інструменти та приладдя для вичинювання й оздоблення шкіри, гудзики і шпильки для застібання одягу, кістяні прикраси та металеві пластини, що нашивались на шкіряну чи хутряну основу. З цих фактичних матеріалів можна скласти уяву про способи вичинки, конструкцію та характер декору шкіряних виробів [3]. Ґрунтово-кліматичні умови Поділля дають підстави припускати, що шкіра та хутро рослинного дублення перегнивають близько 60 – 80 років.

Основи виробничої культури в даній галузі закладались ще в епоху Київської Русі, накопичувався досвід художнього оздоблення шкіри. На той час на території Поділля були відомі фарбування шкіри та виробництво кольорових сап'янів.

На Поділлі художня обробка шкіри не належала до провідних видів народного мистецтва, але все ж таки мала значні традиції, які сягають глибинних пластів історії. Найдавніші археологічні пам'ятки V – VIII ст. н.е. [5], історичні письмові джерела пізнішого часу вказують на давність шкіряного виробництва на території сучасного Поділля та дають певні уявлення про види шкіряних виробів, знаряддя та способи їх виготовлення.

Інвентарні описи, реєстри майна, дарчі грамоти XVI – XVIII ст., а також окремі згадки в мемуарній літературі містять незначний матеріал відносно номенклатури виробів; це передусім взуття, одяг, сідла, ремені, чохла для зброї і мисливських ножів, обкладинки для книг. Враховуючи сформовані на той час традиції художньої обробки шкіри в інших центрах України, можемо припустити, що й на Поділлі вони вже були чималі, принаймні у тих потужних осередках, як Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський, Тульчин. У XVIII ст. Кам'янець-Подільський був одним з найбільших центрів формування ремісничих кадрів (кушнірів) усїєї України, тут набували фаху й посланці з Росії, Польщі, Молдавії [1, 430].

Вироби зі шкіри характеризуються насамперед гармонійним поєднанням матеріалу, форми, конструктивних прийомів та художньо-технологічних засобів. Народні майстри виробили чимало способів оздоблення виробів зі шкіри, їх композиційних вирішень. Різноманітність засобів і технік художньої обробки виробів зі шкіри залежали від виду сировини, способу вичинки. Вичинена шкіра, різна за структурою і фізичними якістьми, з хутром і без нього, мала свої прийоми художнього оформлення, які відзначались великою варіативністю у кожному етнографічному регіоні [2].

Внаслідок механічної або хімічної обробки шкір тварин їм надавали найрізноманітніші фізико-технологічні властивостей і естетичних якостей: стійкості й міцності при стискуванні, розтягуванні, стиранні; гнучкості й еластичності; придатності до зшивання, вишивання, тиснення, плетіння, інкрустації, аплікації тощо. Натуральну шкіру класифікують за технологією дублення та видами сировини. Поширеними га-

тунками шкір є: сириця (вичинена, але недублена шкіра великої рогатої худоби); пергамент (вичинена, недублена, тонка шкіра буйволів та свиней); шевро (тонка, м'яка, щільна, вичинена і дублена шкіра молодих кіз або козенят); сап'ян (тонка, м'яка, дублена шкіра кіз, овець, телят найрізноманітніших кольорів); замша (м'яка, гнучка, оксамитова шкіра сарн, лосів, диких кіз, овець, телят); юхт (м'яка, тонка, дублена шкіра коней і свиней) та ін.

Дослідники вважають, що на території Поділля заняття, пов'язані з виготовленням ужиткових речей і обробкою шкіри, виникли насамперед у міщанському середовищі, якому більше, ніж селянському, була під силу складна технологія вичинки сировини.

Витоки традицій ремесла обробки та оздоблення шкіри сягають часів, коли людина засвоїла способи обробки шкури, а зооморфні зображення й хутро почала асоціюватися із добробутом, силою та владою. З тієї доби шкура тварини, а пізніше кожух, добротні чоботи стали символами багатства, родючості і обов'язково використовувались у весільних обрядах, на хрестинах та, закладах хати, передпосівних ритуалах та ін. [3]. Баранячі шкіри, як подає грецький історик Геродот, йшли на виготовлення кожухів, що були таким чином одним з найстаровинніших видів одягу на території сучасної України [4]. Багато шкіри йшло на зброю, як судити по вуздечках; реміння було здебільшого з сириці. З такого ж ремня робили підкладки під панцир у вигляді плетеної з вузького чотиригранного реміння – сорочки.

Важливим джерелом для дослідження технології вичинки та оздоблення шкіри є відомості про розвиток ремесла в інших країнах та сусідніх етнічних регіонах. Торгові й ремісницькі зв'язки сприяли досить широкому і швидкому ознайомленню народних майстрів якщо не з усіма новинками, то, у всякому разі, з усіма напрямками розвитку декоративно-ужиткового мистецтва, які, залежно від запитів населення, творчо переосмислювалися. З'являлися типові для свого часу форми виробів і поступово трансформувалися традиційні, ставали іншими способи і прийоми оздоблення, в ужиток входили нові матеріали, вдосконалювалися й видозмінювалися техніки та прийоми обробки[8].

На досліджуваній території часто у вжитку були неорнаментовані кожухи, тому основне естетичне навантаження несли матеріал і колір виробу. Уже на етапі первинної обробки сировини подільські кушніри прагнули добитись високих фактурних якостей, потрібного кольору. На даній території, як і скрізь на Україні, давнішою була вичинка овечих шкір набіло [1, 431]. Обробка шкір на землях усіх слов'ян проходила в трьох головних напрямках: через видушування-м'яття, викручування. Це виправа сиром'яті в народному ливарництві, відтак через квашення шкір хлібною заквасою, це народне кушнірство і дублення шкір, яке розвинулося в народне чинбарство. Виправа шкіри без волосу, тобто чинбарство і лимарство використовується при взуттєвих і лимарських виробках [4, 85].

Подільські майстри використовували загальновідомі способи вичинки шкіри і мали свої секрети, а саме надавали білим овчинам певних відтінків. Так у Зінківі кушніри досягали світло-жовтого відтінку овечих шкір.

Були секрети і при дубленні та фарбуванні овечих шкір. Змішуючи у різних пропорціях кору дуба, вишні, верби, рідше слив, майстри досягали значної різноманітності відтінків вишневого і коричневого кольорів. На Поділлі вдавалися також до підфарбовування овечих шкір зі сторони хутра. Особливо якісно це робили кушніри Миколаєва і Городка. Повсюдно також вичиняли смушки і шкірки хутрових звірів, які згодом застосовували для оздоблення кожухів [1, 431].

В Тернопільській області визначними осередками кушнірства були м. м. Гримайлів, Залівці, Кременець, Бучач, Борщів. В Кременці і Почаєві відбувався виріб шкір на підшву, хром, м'яку, сиром'ягну і білу шкіру. У Бучачі, Чорткові, Гусятині і Залищиках крім кушнірства розвивалося ще чинбарство і лимарство [4, 86].

В оздоблені кожухів застосовували такі матеріали як: бавовняні, вовняні, рідше шовкові нитки, вовняні гудзики, тасьму, шнурки, хутро, сап'ян. На даній території домінуючою технікою оздоблення була вишивка, а також нашивання шнурків, гудзиків, аплікація сап'яном та сукном. Кожухи, які були призначені на повсякдень, не орнаментували.

Певної їх художньої виразності досягали завдяки поєднанню різних за кольором і фактурою шкір тла виробу і коміра, густими зборками на лінії відрізу в стані, підкресленням конструктивних ліній вставленими у шви ремінцями тощо. Скрізь на Поділлі на комір, обшиття всіх країв і рукавів уживали тільки чорний смушок. На Вінниччині часом орнаментальну смугу на манішці обшивали вузькою смужкою будь-якого хутра, навіть шкіркою з коня (зі сторони шерсті), яка служила виключно як декоративний засіб [1, 431].

В етнографічних регіонах України, зокрема на Поділлі, народні майстри в оздоблені кожухів поєднували кілька технік характерних для конкретної місцевості. В оздоблені подільських кожухів виділяється кілька варіантів.

Окремий різновид представляють кожухи східної частини Поділля, відмінні як за кроєм, так і за всією системою орнаментально-композиційного розв'язання. У розробці орнаментальних мотивів тут спостерігаються значна стриманість і стабільність. Найбільш поширеним був геометричний або стилізований орнамент із скісних і ламаних ліній («кривульки», «бігунець»). Такі узори, вишиті кількома рядами різних видів стібків, а також доповнені нашиттям крученого шнурка чи тасьми, обрамляли рівною смугою всі краї виробу і низ рукавів біля хутра, найширшою смугою виступали в нагрудній частині або ж вузькою тільки на кишенях чи лінії стану (у відрізнних жіночих кожухах). На Вінниччині (зокрема, у сучасному Могилів-Подільському районі) оздоблення кожухів вишивкою збагачувалось за рахунок нашивання вовняних гудзичків. На цій території кожухи в кінці XIX ст. оздоблювали також поліхромним рослинно-квітковим орнаментом з досить умовним трактуванням листків і квіточок, вишитих гладдю й обрамлених довкола стебнівою чи ланцюжком [1, 432].

У західній частині Поділля побутували також широкі шкіряні ремені, які були оздоблені плетінням, ремінцями, тисненням, аплікацією кольоровими металами.

Домінуючими кольорами в оздобленні кожухів східних районів Поділля, як і вовняного верхнього вбрання, були червоний і зелений з доповненням жовтого. На початку XX ст. у поліхромній вишивці на дублених кожухах Хмельниччини та Тернопільщини із втратою локальної специфіки в оздобленні кожухів інколи виявлялися яскраві фіолетові й рожеві кольори, але вони не були визначальними. Орнамент розміщували за загальновідомим принципом, залежно від крою виробів. Так, на двобортних кожухах східної частини Поділля, в яких одна пола заходила глибоко за другу, оздоблювали лише манішку або край поздовж верхньої поли. На однобортних кожухах західної частини Поділля орнамент komponували симетрично, рівномірно по краях обох піл. За місцевою традицією, оздоблювали бокові шви, кишені, рідше спинку, лінії вшивання рукава, завжди з основним акцентом на площинах, які піддавались найбільшому оглядові [1, 432].

Зіньківські кушніри були відомі майстерністю обробки шкіри – потужним центром кушнірства на Хмельниччині було це подільське містечко. У 1901 році цим промислом займалося понад 120 сімей. Окрім вичинювання та обробки шкіри в домашніх умовах, функціонувало 2 шкіряних заводи [7, 200].

В кінці XIX ст. у розвитку шкіряних промислів відбуваються певні зміни, у зв'язку з причинами соціально-економічного характеру та модифікацією традиційного одягу. Художнє оздоблення виробів зі шкіри спрощується та в XX ст. майже зникає. На початку XX ст. цим промислом у Зінькові займалися 43 особи. Відомими кушнірами були Іван та Василь Рибакі, Петро Столярчук, Олексій Жук [7, 201].

У мистецькому житті Хмельниччини окреме місце посідає Ніна Косарева унікальна майстриня художньої обробки шкіри. Її роботам була притаманна краса українського орнаменту, вишивки, різьби, ткацтва, а також своєрідних форм дерев'яного та гончарного посуду, шкіряних чересів, гаманців і тобків. Вони зберегли основну ознаку народного твору – утилітарність. Водночас, їх декоративно-образне вирішення визначало оригінальність почерку майстрині.

Також художньою обробкою шкіри займаються Галина та Володимир Ковальчук, Олександр Косарев, Галина Бучківська. Вони виготовляють такі художньо-ужиткові вироби, як жіночі сумки, гаманці, адресні книги, обкладинки, футляри, шкатулки, портмоне, пояси тощо. Майстри поряд з усталеними застосовують й нові художньо-технічні засоби. У сучасних виробах найбільш вживаними техніками є тиснення по шкірі, ажурне вирізування з підкладуванням, аплікація шкірою і металом, вишивання кольоровими нитками, плетення ремінцями по краях виробів, аплікація.

Висновки. Народні майстри художньої обробки шкіри відроджували й розширювали сфери розвитку декоративного мистецтва України. Художні особливості декорування шкіряних виробів на Поділлі є унікальним етнокультурним явищем, складовою частиною національної мистецької спадщини подільського краю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артюшок Л. Поділля : історико-етнографічне дослідження / Л. Артюшок, В. Балушок, З. Болтарович та ін. – К. : вид-во НКЦ «Доля», 1994. – 504 с.: фото.
2. Горинь Г. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX – початок XX століття) / Г. Горинь – К. : Наукова думка, 1986. – 96 с.
3. Книш Б. Художні вироби зі шкіри на Гуцульщині XIX – XX ст. (витоки, типологія, художні особливості, збереження традиції) : автореф. дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.06 / Львівська національна академія мистецтв. – Л., 2006. – 182арк.+ 162арк. (дод.) – Дві кн. одиниці. – Бібліогр. : арк. 162-172. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://disser.com.ua/content/272993.html#download>
4. Пристай О. Обробка шкіри та рогу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nte.etnolog.org.ua/zmist/2015/N1/84.pdf>
5. Приходнюк О. Слов'яни на Поділлі (V – VII ст. н.е.) / О. Приходнюк. – К., 1975. – 156 с.
6. Сецинский Е. Материалы для истории цехов в Подолии / Е. Сецинский // К.-П., 1904. – 102 с.
7. Урсу Н. Нариси з історії образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва Хмельниччини: навчальний посібник для студентів художніх спеціальностей / Н. Урсу. – Кам'янець-Подільський : Аксиома, 2012. – 224 с. : іл.
8. Чіх-Книш Б. Традиційні способи оздоблення художніх виробів зі шкіри у творчості народних майстрів та професійних художників / Б. Чіх-Книш. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://art-kipdm.if.ua/2014/11/01/1026/>

REFERENCES

1. Artiushok L. Podillia : istoryko-etnohrafichne doslidzhennia / L. Artiushok, V. Balushok, Z. Boltarovykh ta in.. – K. : vyd-vo NKtS «Dolia», 1994. – 504 s. : foto.
2. Horyn H. Shkiriani promysly zakhidnykh oblastei Ukrainy (druha polovyna KhKh – pochatok KhKh stolittia) / H. Horyn – K. : Naukova dumka, 1986. – 96 s.
3. Knysh B. Khudozhni vyroby zi shkiry na Hutsulshchyni XIX – XX st. (vytoky, typolohiia, khudozhni osoblyvosti, zberezhennia tradytsii) : avtoref. dys... kand. mystetstvoznavstva: 17.00.06 / Lvivska natsionalna akademiia mystetstv. – L., 2006. – 182ark.+ 162ark. (dod.) – Dvi kn. odyntsi. – Bibliohr. : ark. 162-172. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://dissert.com.ua/content/272993.html#download>
4. Prystai O. Obrobka shkiry ta rohu. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://nte.etnolog.org.ua/zmist/2015/N1/84.pdf>
5. Prykhodniuk O. Sloviiany na Podilli (V – VII st. n.e.) / O. Prykhodniuk. – K., 1975. – 156 s.
6. Setsinskiy Ye. Materialy dlya istorii tsekhov v Podolii / Ye. Setsinskiy // K.-P., 1904. – 102 s.
7. Ursu N. Narisy z istorii obrazotvorchoho i dekoratyvno-prykladnoho mystetstva Khmelnychchyny: navchalnyi posibnyk dlia studentiv khudozhnykh spetsialnostei / N. Ursu. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2012. – 224 s. : il.
8. Chikh-Knysh B. Tradytsiini sposoby ozdoblennia khudozhnykh vyrobiv zi shkiry u tvorchosti narodnykh maistriv ta profesiynykh khudozhnykiv / B. Chikh-Knysh. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://art-kipdm.if.ua/2014/11/01/1026/>

Статтю подано до редакції 10.03.2016 р.